

„EZ AZONBAN TÖBB ITT MINT PUSZTA ITAL”¹
A VODKA ÉS A NYUGAT-SZIBÉRIAI ÓSLAKOSOK A 19. SZÁZAD
VÉGI MAGYAR FORRÁSOKBAN

A 19. század végén két expedíció indult Magyarországról, hogy megfejtse Reguly Antal nyelvi hagyatékát, illetve módszeresen tanulmányozza az obi-ugor nyelvű népek életmódját. Munkácsi Bernát és Pápai Károly 1888–1889-ben, Jankó János és Pápay József 1897–1898-ban jutott el Nyugat-Szibériába. Ezek a kutatások végső soron a rokonság kérdését kívánták tisztázni, a történeti összehasonlító nyelvészetet tekintették módszertani kiindulópontjuknak, ezért a finnugor nyelvű népek kultúrájában egyértelműen a közös elemeket keresték, nem az esetleges különbözőségeket. Ez azt is jelenti, hogy a vizsgált népek kultúrájára saját kultúrájuk korábbi szakaszaként tekintettek. Ezeket a feltételezett rokonsági kapcsolatokat igazoló hasonlóságokat kutatva érdeklődésük előre szelektált: szinte kizárólag a régies, archaikus(nak tűnő) elemekre fordítottak figyelmet, és folyamatosan rekonstruálni akartak egy még archaikusabb állapotot.

Ebben a keretben a jelen kulturális állapota nem érdekelte őket a terepen, a jelen a korábbi teljességet hordozó, értékekkel átítatott múlthoz képest elvesztette kompaktságát, moralitását, esztétikáját. Ez a gondolkodásmód egyáltalán nem volt idegen a korabeli etnológiai kutatásoktól. A hantiknak és a manysiknak a korabeli életmódjában a kortárs, modern elemeket néptorzító orosz hatásnak tekintették, és egyrészt kirekesztették azokat a kutatható témák közül, másrészt egyfajta pusztulás-narratívába helyezték bele. Kiváló példa olvasható erre Jankó János naplójában, aki a kutathatóság kapcsán úgy fogalmaz, hogy „itt már mindent annyira eloroszosodva találtam, hogy itt osztjákat tanulmányozni nem lehet” (JANKÓ, 2000, 122.); sőt az etnikus kultúra eltűnésének gondolatát is felveti: „a Demjanka-völgy osztjájai már annyira eloroszosodtak s áttértek a megtelepült (bár még mindig nem földművelő) életmódra, hogy itt már csak múltról lehet szó, jelenről nem” (JANKÓ, 2000, 128.). Érdeemes részletesebben beleolvasni Pápai Károly jelentésébe is: „Amint a nyugati hatás aláásta a vogul-osztyák nép testi és gazdasági életét, éppen úgy rohanta meg szellemi és erkölcsi életüket is. Régi sámán vallásukat mindinkább szorítja a keleti kereszténység. Azt, mely az ő talajukból, multjukból fakadt, lényege volt életüknek, hogyan pótolja emez, melynek csak egyes külsőségei jutnak el hozzájuk, mely rájuk erőszakolt, idegen? Fogalmaikat a családi életéről, társas együttélésekről kénytelenek egészen megváltoztatni. Nyelvüket a hódító nyelve szorítja ki rohamosan. A nyelvvel együtt kivész a régi gazdag költészet. Közel a jövő, midőn csak a múlt és jelen feljegyzéseiből fogja ismerni a világ, ama néprokonaink eredeti sajátosságait.” (PÁPAI, 1889, 578.)

Pápai tehát a jelen hanti és manysi kultúrájában az életmód, a vallás, a morál, a társadalomszerkezet, a nyelvhasználat, a folklór széteső rendszerét látta, amelynek elkerülhe-

¹ PÁPAI, 1889, 572. A szövegek idézésénél az eredeti helyesírást követem.

tetlen következménye szerinte a néphalál. Ahhoz sem férhet kétség, hogy mi, vagyis ki a felelős szerinte ezért a pusztulásért: „E hanyatlás éppen azokon a pontokon a legerősebb, hol az idegen orosz művelődés hatása a legrohamosabb. E pusztítás oka persze nem az új műveltség, melynek áthasonítása nem folyhat le nagy rázkódtatások nélkül, hanem a műveltséggel és kultúrellemmel együtt jövő káros tényezők.” (PÁPAI, 1889, 577.) Tehát a kultúra eloroszosodását ő logikusnak és elkerülhetetlennek tartotta, önmagában nem az akkulturációt kell szerinte pusztulásként értelmezni, hanem a sikertelen adaptációt. Az orosz kultúra olyan negatív jelenségeit hibáztatta, amelyek egyrészt gyorsabban terjednek, mint a modernizáció hasznos elemei, másrészt az erre felkészületlen őslakosokat ténylegesen nyomorba döntik: „Ilyenek ama tájakon eleddig ismeretlen betegségek, ilyen a pálinka. Míg az új művelődés csak lépésről-lépésre hódít, a vele járó bajok és bűnök egynémelyike egyszerre meghódítja ama népek egész területét.” (PÁPAI, 1889, 577.) Hasonló ez a gondolatmenet a tradicionális és a modern kultúra közé szorult, vagy még inkább köztük elveszett őslakosokról azzal, ahogyan évtizedekkel később Nyikolaj Vahtyin fogalmazott a „megtört nemzedékről”.²

A sikertelen adaptáció legfontosabb oka Pápai szerint az alkohol fogyasztásának széleskörű elterjedése volt:

„E bajok és bűnök közül egyet akarok kiemelni, melynek leginkább kellene, de legkevésbé tudnak ellenállani és ez a nagyfokú pálinkaivás. Ez egyik főoka a testi és gazdasági, szellemi és erkölcsi hanyatlásnak: a nyomornak és a pusztulásnak. A pálinka legfőbb kincsese, valóságos eszménynyé lett e népeknél. Nagyon családódnék, aki azt hinné, hogy az éghajlat zordsága tesz szükségessé valami hevítő italt, ama tájakon. Akkor voltak ama népek a legegészségesebbek, mikor vizén kívül más italt nem ittak. Amit az ivással elakarnak érni, az nem a belső meleg, nem is jó kedv, becsipettség; hanem a részegség, a holt részegség. A becsipettség náluk csak ellenállhatatlan vágyat támaszt a tovább ivásra. Ezt a tulajdonságukat szokták kizsákmányolni a kereskedők, kik nem csak az oroszokból, hanem a velük rokon zürjénekből sőt néha saját népiükből kerülnek ki. A kereskedő megvendégeli őket egy-két pohárkával, ezután hogy többet kapjanak, készek áruikat potomárért vagy pusztá pálinkáért átengedni. Az asszonyok csak annyiban engednek férjüknek az ivásban, amennyiben nehezebben juthatnak az italhoz. A részeg asszony túlságosan barátságos lesz, úgy hogy csak ügygyel-bajjal menekülhetni ölelései elől. A férfiak részegségükben oly büntetteket követnek néha el, mi náluk józan embernél soha elő nem fordul (pl. nagyobb testi sértés, gyilkosság). Az ily tetteket azután felette enyhén ítélik meg; amint hogy a részegséget egyáltalában nem ítélik el. Legmesszehatóbb következményei az iszákosságnak a betegségek, a szervezet elgyöngülése, munkátlanság, a vágyon elfecserlése az italtra: a nyo-

---

² A „megtört nemzedék” Vahtyin magyarázata szerint sajátos nyelvhasználatán és „kulturális hibriditásán” keresztül érzékelhető: ez a generáció jelentős mértékben elvesztette saját tradicionális kultúráját, ám az oroszot még nem sajátította el megfelelően, így beszorult a hagyományos élet és az új, szovjet valóság közé. Ezért ez a generáció alkalmatlanná vált arra, hogy a „tradicionális kultúra” értékeit közvetítse a következő generáció számára (VAHTYIN, 1993, 46–49.).

mor, a pusztulás. A kormány melylyel buzgalma, e bajok ellen küzd, orvoslását keresi, mit sem használ. Rendszabályai részben fogamatba sem vehetők, legnagyobb részt pedig, az ellenőrzés nehézségei miatt kijátszatnak. A pálinka egy tényezővé lett e népek életében, melyet kiirtani nem lehet többé, hanem alkalmazkodni kell hozzá. Aki erre nem képes, az elpusztul.” (PÁPAI, 1889, 577–578.)

Annak ellenére, hogy az alkohol szerepéről minden 19. századi magyar Szibéria-kutató megemlékezett, valójában egyikük sem taglalta részletesen a kérdést, nem vált szisztematikusan kutatott témává számukra. Leginkább csak elszórt, töredékes gondolatokat fogalmaztak meg a vodkáról, a helyiek ivási gyakorlatáról, vagy éppen arról, hogy ők mire használták az alkoholt. Pápai Károlynak a fenti gondolatmenete a leghosszabb, legsokoldalúbb írás, amit e kutatók a vodka kérdésének szenteltek. Éppen ezért a továbbiakban szeretném mondatról mondatra, gondolatról gondolatra értelmező kommentárokkal ellátni ezt a bekezdést.

Tanulmányomban elsősorban a 19. századi magyar kutatók állításaival olvasom össze Pápai gondolatait. Ezen túl szembesítem állításait a 21. század Szibéria-irodalmával is, hiszen a kérdés ekkor vált kiemelt kutatási problémává. Meggyőződésem szerint a modern szakirodalom és saját, a Vaszjugán menti hantik között 1992–2012 között végzett terepmunkám anyaga fontos kérdésekben járul hozzá Pápai kijelentéseinek értelmezéséhez.

Nem törekszem arra, hogy minden felvetődő kérdést minden aspektusból megvilágítsak. Nem tekintem feladatomnak például azt, hogy más olyan földrajzi területek, kontinensek néprajzi irodalmával összevegyem a szibériai helyzetet, ahol az alkoholnak hasonló szerepe van és volt. Természetesen vannak általános kulturális mintázatok az alkohol működésében. A gyarmatosító hatalmak nagyon hasonlóan használták a helyben fogyasztott ipari alkoholokat, például Ausztráliában vagy Észak-Amerikában, a terepmunkások is sok helyütt szembesülnek terepmunkájuk során – akár Magyarországon is – hasonló kihívásokkal az ital kapcsán, de ezeket a párhuzamokat itt nem fogom felvetni. Ugyanígy el fogok kerülni olyan témákat is, amelyek Szibéria és a vodka kapcsán igen gyakran és jogosan merülnek fel a szakirodalomban – pl. a vodka kapcsolata a gyarmatosítással, a rítusokkal vagy éppen az agresszióval –, ám a kiindulásnak tekintett Pápai szövegben nem kerülnek elő. Tanulmányomra kifejezetten úgy tekintek, mint Pápai kiemelt bekezdésének értelmező olvasatára, kommentárjára.

1. „E bajok és bűnök közül egyet akarok kiemelni, melynek leginkább kellene, de legkevésbé tudnak ellenállani és ez a nagyfokú pálinkaivás. Ez egyik főoka a testi és gazdasági, szellemi és erkölcsi hanyatlásnak: a nyomornak és a pusztulásnak.

A pálinka legfőbb kincsése, valóságos eszménynyé lett e népeknél.”

Vagyis Pápai úgy látta, hogy az alkohol meghatározza a szibériai népek életét. „Ama vidékek minden népeinek bálványozott itala a pálinka; ez azonban több itt mint pusztai ital” (PÁPAI, 1889, 572.) – mondta egy másik helyen ugyancsak Pápai. Ez volt az egyik

leginkább visszatérő toposz a szibériai népekről, amely visszaköszön szinte minden leírásban. A korszak magyar kutatói közül kivétel nélkül mindenki reflektált rá valamilyen módon.

A 19. század végi magyar néprajzi irodalom a vodkát az őshonos népek pusztulásának szimbólumaként kezelte. A hanyatlás-narratívában benne van az áldozat szerep is,³ de benne rejlik az a hierarchia, amely köztük és a kutatók közti kapcsolattartásban a naplók és beszámolók szerint egyértelműen felismerhető. Szerintük a hantik és a manysik a természet romlatlan gyermekei, akik képtelenek felnőni a modernitás kihívásaihoz: a kép egyszerre viktimizál és infantilizál.⁴

Ez a hozzáállás hosszú időn keresztül a magyar néprajzi-finnugrisztikai irodalom uralkodó hangja maradt. Ezek az írások általában azt hangsúlyozták, hogy a vodkafogyasztás elterjesztése eszköze az orosz gyarmatosításnak,⁵ másrészt viszont a hantik áldozat voltát emelték ki: egy egyszerű, tiszta nép a civilizáció átkai alatt összeroppanva részegségbe menekül. A legpregnánsabbban, legköltőibben mindezt Zsirai Miklós fogalmazta meg a hantikról beszélve: „... a súlyos népi hibák a természettel és a hódító idegenekkel folytatott egyenlőtlen harc sebei, amelyeknek elüszkösödését siettette aztán az átmenet nélküli hirtelenséggel reájuk zúdított fölszínies európai civilizáció egy és más mérge, mindenkifölött pedig a drága és gyilkos szesz, amelynek tehetetlen rabszolgáivá aljasultak nemcsak a férfiak, hanem a nők, sőt a gyermekek is” (ZSIRAI, 1994, 200.). Az infantilizáció eszköze az is, hogy alkalmazkodóképességük hiányát elsősorban lelki, jellembeli jelenségként, az emberiség gyermekkorára jellemző gyengeségként értelmezték, többek közt az imént említett Zsirai Miklós is, aki „A vogul jellem” és „Az osztják jellem – az obi-ugorok pusztulása” című fejezetekben beszélt a mértéktelen vodkaivás hatásáról.

Az alkoholfogyasztást a korai orosz néprajzi leírások is mindent eluráló kulturális jelenségként jelenítették meg. Itt is megjelent az a narratíva is, amely szerint az északi népek emiatt nem tudnak integrálódni a többségi kultúrába, és elkerülhetetlenül kihalnak, aminek egyik, mégpedig a leggyakrabban emlegetett oka az alkoholizmusuk (LEETE, 2005, 2015).

A civilizáció pusztító hatásának gondolata határozta meg nemcsak a 19. századi, de valójában a 20. századi orosz-szovjet kutatásokat is (LEETE, 2019). Ez azt jelenti, hogy az arktikus régióban az alkohol az erőszakkal, az öngyilkossággal, az őslakos hagyományok pusztulásával, a kulturális sokkal és az ital mértéktelen fogyasztásából következő más csapásokkal hozták kapcsolatba. Ennek következtében a kutatók maguknak követelték azt a jogot is, hogy figyelmeztessenek az alkohol okozta károkra, és intézkedéseket követeljenek az alkoholhoz jutás korlátozásának érdekében (LEETE – VENTSSEL, 2015, 7.).

---

³ „Ugyancsak orosz befolyásnak tekinthető legfőbb bajuk: a nagymérvű pálinkaivás” – mondja Pápai Károly a betegségeiket sorolva (PÁPAI, 1889, 568.).

⁴ A tehetetlenség kérdésére később visszatérek.

⁵ Ez szerepel még a szakma korábbi és mai kézikönyveiben is, lásd többek közt: ZSIRAI, 1994, 177.; HAJDÚ – DOMOKOS, 1980, 151.; MIKESY, 1996, 28.; KERESZI, 2009, 84.

De nemcsak a kutatók, hanem – saját terepmunkám alapján a 20–21. században – a többségi társadalom tagjai is úgy gondoltak a szibériai kisépekre, mint akik rabjai az alkoholnak, míg ők, az oroszok az urai. Az alkohol számukra a hantik „lumpenizációjának” egyik elsődleges bizonyítéka, míg az oroszok ivása inkább csak szabadidő-eltöltési forma, a kulturált szórakozás eszköztárának része. Meglepő módon a statisztikák ezeknek a sztereotípiának, mélyen berögzült képeknek többnyire ellentmondanak, mert bár a szibériai őslakosok, ha lehetőségük adódik, a források szerint a teljes részegségig isszák le magukat, éves átlagban mégis többet isznak náluk az oroszok (MUHACSEV, 2001; MIKESHIN, 2016).

Az azonban teljesen más kérdés, hogy a különböző alkoholfogyasztási gyakorlatok mennyire romboló hatásúak az adott társadalmak számára. És mivel az italt a gyarmatosító államok mindenütt szívesen és sikerrel alkalmazták céljaik elérésére az őslakosok ellen, ez önmagában is válasz erre a kérdésre.

Vagyis nem feltétlenül a tények állnak az alkoholfogyasztási habitusokról szóló vélemények mögött, hanem a tényeknél sokkal mélyebben megbúvó indítékok. Az alkoholizmus stigmája ugyanis mindig az alsóbb osztályokhoz, az alávetettekhez, a kirekesztettekhez, a szegénységhez, a marginalizálódottakhoz kapcsolódik, és tisztátalanságnak, barbárságnak számít. Az alkoholizmusról szóló beszéd a társadalom peremén élők bestializálásának egyik legfontosabb eszköze, választóvonal a civilizáltság és a civilizátlanság között (vö. STRUKHOVA – VENTSEL, 2015). Igaz ez a nyugati társadalmakra is, ahol az alkoholizmust elsősorban a szegények betegségének tartják (GUSFIELD, 1963), de a szibériai őslakos népeket is e fogalom segítségével választják le a többségi társadalomról. Ez az „egészségügyi imperializmus” (HEATHER – ROBERTSON, 1989), amelynek lényege, hogy az alkoholfogyasztást egyértelműen problémának tekintették, az alkoholfogyasztót pedig deviánsnak, arra az alapállásra épül, hogy a közép- és felső osztályok alkoholfogyasztása nemhogy nem problematikus, de kifejezetten az elit kultúra integráns része. Szibériai keretekben értelmezve: a többségi társadalom alkoholfogyasztását problémamentesnek, kulturáltnak, építő jellegűnek tartják, ellenben az őslakosok alkoholfogyasztása problematikus, civilizátlatlan, kultúraellenes, bestiális.⁶

A kisebbségek alkoholizmusának tematizálása ma – amely Oroszországban egyértelműen része a közbeszédnek, a politikai beszédnek, a média diskurzusainak – nem csupán kedvez a marginalizálásnak, nemcsak az egyik legfontosabb negatív sztereotípiát, hanem a politikai színtéren akár az állami legitimitáció megszerzését is szolgálhatja. Ez végső soron az őslakosok önkormányzatának eltörléséhez, kollektív jogaik el nem ismeréséhez, megszüntetéséhez is vezethet. A kisebbségi politikusok kezében ugyanakkor éppen ellenkezőleg: fegyver lehet a kollektív jogok bővítéséért vagy az önkormányzat kivívásáért folytatott harcban, amennyiben sikerül mindezt a kolonializáció, a gyors iparosítás és az asszimilációs nyomás egyik legsúlyosabb következményeként felmutatniuk (DUDECK, 2015).

Az alkohol, a vodka meghatározó szerepet játszik a hantik életében nemcsak a külső szemlélő, hanem – tapasztalataim szerint – saját meghatározásuk szerint is. A Vaszjugán

⁶ Érdemes megjegyezni, hogy Pápai Károly igen differenciálatlan látta a többségi és a kisebbségi társadalom alkoholizálásának kérdését: „*Szeretik a pálinkát, de azt találok, hogy nem jobban, mint orosz szomszédaiuk*” (PÁPAI, 1932, 75.).

mentén az alkoholfogyasztással eltöltött idő igen nagy százalékát teszi ki életüknek, a róla való beszéd is igen fontos témája kommunikációjuknak, és eluralja motivációikat, törekvéseiket, életcéljukat, meghatározó szerepet játszik identitásuk kialakításában. Elképzelhetetlen úgy gondolni erre a területre, hogy az alkohol semmiféle módon ne jusson az eszünkbe, hiszen a vodka mindent áthat a hétköznapoktól az ünnepekig, vagyis a munkától és a pihenéstől a magán-, az állami és a vallási rítusokig. Az ivás ráadásul nemi, munkaköri, vallási és életkori különbségektől eltekintve uralja el az élet szinte minden területét.

2. „Nagyon csalódnék, aki azt hinné, hogy az éghajlat zordsága tesz szükségessé valami hevítő italt, ama tájakon. Akkor voltak ama népek a legegészségesebbek, mikor vizén kívül más italt nem ittak.”

Pápai Károly itt arra a 19. században igen elterjedt gondolatra utal, amelynek értelmében egyes népek alkoholfogyasztási gyakorlata szoros összefüggésben van a klimatikus viszonyokkal, vagyis bizonyos népek valójában túlzott alkoholfogyasztásra vannak predesztinálva. E gondolat mögött jelentős irodalmi tradíció húzódik. Montesquieu írta máig hatóan *A törvények szelleméről* című művében, hogy a társadalmat irányító törvények némelyike természeti, köztük klimatikus viszonyokra vezethető vissza. Ilyenek többek között az alkoholfogyasztást is szabályozó törvények, amelyek az éghajlat és az erkölcsi viszonyok kapcsolata mellett a testnedvek és a vér működésére, valamint a hőmérsékleti és páráviszonyok különbségére vezethetők vissza. Hadd idézzem ez utóbbira vonatkozó gondolatmenetét részletesen:

„A meleg országokban a vér vizenyős része az izzadás folytán erősen elpárolog; szükséges tehát, hogy azt egy hasonló folyadékkal helyettesítsük. Erre a víz a legalkalmasabb, minthogy az erős italok megalvasztanák a vérnek azokat a testecskéit, amelyek a nedves rész elpárolgása után fennmaradnak.

A hideg országokban a vér vizenyős része az izzadás útján nemigen távozik el, és nagy bőségben visszamarad. Ezekben az országokban tehát lehet szesz italokat fogyasztani anélkül, hogy a vér megalvadna. Az ilyen éghajlat alatt az emberek telve vannak nedvekkkel, ezért az erős italok, amelyek mozgásba hozzák a vért, ott hasznosak lehetnek.

Mohamed törvénye tehát, amely tiltja a borivást, Arábia klímájának megfelelő törvény; Mohamed előtt is a víz volt az arabok rendes itala. Az a törvény, amely megtiltotta a karthágóiaknak a borivást, szintén az éghajlat által megkövetelt törvény volt; valóban, e két ország éghajlata meglehetősen egyforma.

Ilyen törvény nem lenne jó a hideg országokban, ahol az éghajlat megkövetelni látszik a nép bizonyos fokú iszákosságát, ami azonban más, mint az egyes személyek részegeskedése. Az iszákosság az egész földön el van terjedve, mégpedig az éghajlat hidegségével és nedvességével egyenes arányban. Az Egyenlítőről

a mi Sarkvidékünk felé haladva azt láthatjuk, hogy az iszákosság minden széles-ségi fokkal nő.” (MONTESQUIEU, 2000, 357–358.)

Montesquieu gondolata a hőmérséklet, a testnedvek és az alkoholra való reakció kapcsolatáról az ókori görögök filozófiájáig vezethető vissza. Hippokratész (KÁDÁR, 1991, 165–184.) ugyanis fontos megjegyzéseket tett a környezeti hatásokról és azoknak az emberi egészségre gyakorolt következményeiről. Szerinte a környezeti tényezők, mint a szél iránya, az éghajlat és az időjárási viszonyok, nagy hatással vannak az emberek egészségére és fizikai állapotára. Az ilyen tényezők befolyásolhatják az emberi test nedveinek egyensúlyát, ami a korabeli humoralista⁷ orvoslás alapját képezte. Montesquieu-vel egybehangzóan szerinte is befolyásolhatják a környezeti feltételek az emberek emésztőrendszerét és anyagcseréjét, ezért melegebb éghajlaton, ahol az emberek hajlamosak több folyadékot veszíteni izzadás révén, az alkoholfogyasztás hatása különbözhet a hidegebb éghajlatokhoz képest. De ugyanígy a különböző szelek irányai és jellege (pl. hideg, nedves, száraz) is hatással lehetnek a testnedvek egyensúlyára. A nedves és hideg szelek ugyanis hozzájárulhatnak a testnedvek felhalmozódásához, míg a száraz szelek kiszáradást okozhatnak. Éppen ezért a szelek jellegétől is függ az alkoholnak a szervezetre gyakorolt hatása, hiszen az alkohol is befolyásolja a testnedvek működését. Arisztotelész a *Meteorológia* (LAWRENCE-MATHERS, 2020) című művében fejti ki, hogy az emberek különböző éghajlati viszonyok között más-más életmódot és szokásokat alakítanak ki, így eltérőek az alkoholfogyasztási habitusaik is. Szerinte északon, ahol hideg van, az emberek hajlamosabbak több alkoholt fogyasztani, mivel szükségük van arra, hogy belsőleg melegítsék magukat. Mivel a melegség a cél, északon általában erősebb italokat fogyasztanak. Délen azonban, ahol meleg van, az emberek kevesebb és gyengébb alkoholt fogyasztanak, mivel a melegben a túlzott alkoholfogyasztás káros lehet a szervezetre. Itt az emberek inkább könnyebb italokat fogyasztanak, és hajlamosak több vizet inni. Emellett Hérodotosz (HÉRODOTOSZ, 1998) is úgy látta, hogy az alkoholfogyasztási szokások jelentős mértékben függenek az égtájaktól. A hidegebb éghajlatú területeken élők szerinte is hajlamosabbak voltak több és erősebb alkoholt fogyasztani, míg a melegebb éghajlatú területeken élők inkább mértékletesebben fogyasztottak alkoholt, és gyakran könnyebb italokat választottak. A különböző alkoholfogyasztási gyakorlatokat elsősorban a perzsák, az indiaiak, az egyiptomiak, illetve a trákok és a szkíták bemutatása során taglalta.

A 19. századi kutatók esetében ritkán bukkant fel direkt módon a klimatikus viszonyok és az alkoholfogyasztás kapcsolata, ám Szibériát és általában az „északot” úgy írták le, mint olyan területet, ahol az alkoholfogyasztás igen elterjedt és természetes. Az éghajlat, vagyis a hideg, a hosszú téli éjszakák sötétsége és a táj monotonitása azonban a leírások szerint kapcsolatban van az emberek lelkivilágával, hangulatával. Ezek szerint a letargia, a pesszimizmus, a szélsőségség, a kiszámíthatatlanság, és akár az agresszióra

⁷ A humorális orvoslás az egészséget a testnedvek egyensúlyára, a betegségeket pedig az egyensúly felborulásával, megbomlásával magyarázta.

való hajlam is ki van téve a természeti körülmények hatásának, és ezek közvetve hozzájárulnak a mértéktelen vodkafogyasztáshoz is. (LEETE, 2019, 240–241.)⁸

Ez a gondolat a mai napig tartja magát a közgondolkodásban: az úgynevezett északról beszélve ma is gyakran fogalmazódik meg az orosz, de a magyar közbeszédben is, hogy a szélsőséges körülmények, az emberi lelket megviselő feltételek miatt az alkoholfogyasztás szükségszerűnek tekinthető. Számtalanszor hallottam magam is Oroszországban a „mi mást lehetne ott csinálni” mondatot akkor, amikor a hantik alkoholfogyasztása került szóba, illetve rendszeresen kerül elő ez a gondolat Magyarországon például a skandináv népek ivási szokásaival kapcsolatban is.

Pápai Károly itt ezt a gondolatmenetet utasította el. Vagyis szerinte a részegeskedés, a mértéktelen vodkafogyasztás nem volt eredendő része a hanti kultúrának, nem klimatikus vagy lélektani, hanem külső okok álltak az elterjedtsége mögött.⁹ Bár nehéz lenne pontosan feltárni a vodka megjelenésének történetét a nyugat-szibériai őslakosok között, az azért kijelenthető, hogy az oroszok közvetítésével ismerkedhettek meg vele. Erre utal az is, ahogyan a vodkát a vaszjugáni hantik nevezték: kan jinjk, vagyis 'cári víz'.

Itt érdemes megjegyezni, hogy ha nem is a vodka, de a galóca részegsége törekvő fogyasztásáról: „egy bizonyos gombafajt szárítanak olyképp, hogy nyelét nyársra fűzik s kalapja lelóg; nem füstölik, tisztán a levegőn szárítják; e gomba neve pánk s vodki helyett eszik s azt mondják, ha egy kis darabot megesznek belőle, rögtön részegek lesznek tőle” (JANKÓ, 2000, 201.). Jankó János úgy vélekedik, hogy „a gomba részegség ősi szokás náluk” (JANKÓ, 2000, 202.). Amire Jankó nem figyel, az az, hogy a galóca rituális helyzettől független fogyasztása igazolhatóan a vodka hatására terjedt el azokban az időszakokban, amikor nem juthattak vodkához. Vagyis a spontán galócafogyasztás is külső okokra vezethető vissza (NAGY, 2022, 288–291.).

3. „Amit az ivással elakarnak érni, az nem a belső meleg, nem is jó kedv, becsipettség; hanem a részegség, a holt részegség. A becsipettség náluk csak ellenállhatatlan vágyat támaszt a tovább ivásra.”

Ebből a mondatból az derül ki, hogy a szibériai őslakosok nem tudnak kitérni az alkoholfogyasztás elől, mert olyannyira vágyanak a részegsége, hogy az minden más meg gondolást felülír. Érdemes itt Jankót idézni, aki egyik adatközlőjétől megkérdezte, hogy „mi jobb, a leves vagy a vodki? A vodki! Miért? mert attól részeg lehet az ember, s az a világon a legjobb állapot.” (JANKÓ, 2000, 202.)

Nemcsak Pápaira, hanem a 19. századi néprajzi leírásokra általában jellemző volt, hogy az alkoholfogyasztást mindent eluraló kulturális jelenségként jelenítették meg. Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy a kutatók ismeretei torzítók voltak: adataik az utazás módjának köszönhetően töredékesek maradtak; elsősorban a városokból és azok környékéről származtak, ami közismerten a vodkafogyasztás elsődleges terepe; legin-

---

⁸ Felhívom a figyelmet arra is, hogy a Szibéria-irodalom gyakran a sámánizmus kialakulását is hasonló okokra vezeti vissza (vö. DIÓSZEGI, 1998, 14–19.).

⁹ E külső okokról ld. később.

kább a vásárokon találkoztak az őslakosokkal, ami viszont az ivászat elsődleges ideje; ráadásul az alkohol által jóval fertőzöttebb déli területeket ismerték elsősorban, nem az attól kevésbé érintett északibb vidékeket (LEETE, 2005, 2015).

Valójában tehát arról van szó, hogy az alkohol fogyasztásának gyakorlata különböző szituációkban igen eltérő lehet. A források szerint az őslakosok, ha bemennek a falvakba, tényleg rengeteget isznak. Ugyanakkor – például a tazi nyenyecék, akiknek az ivási habitusát Istomin elemezte – késő tavasztól kora őszig, amikor a réntartók a tundrában vándorolnak, egyáltalán nem isznak, mert a tundrában az alkohol egyszerűen elérhetetlen. Ez a nyári időszak négy-hat hónapig tart, és csak egyszer-kétszer szakíthatják meg két-három napos ivás-periódusok, amikor kereskedők érkeznek a táborokba, vagy amikor a falubeli ismerősök helikopterrel árut küldenek oda. Télen is erősen függ az ivás az alkohol elérhetőségétől, amit befolyásol az időjárás, a falu távolsága, a rendelkezésükre álló jármű is, vagyis az, hogy milyen lehetőségük van a faluba bejutni. Istomin szerint ekkor is nagyjából fele-fele arányban elérhető, vagy nem elérhető az alkohol. Mindent összevetve az év nagy részében az alkohol egyszerűen nem elérhető számukra, így az év nagy részében józanok. Szerinte a nomadizmus és az alkoholizmus (amennyiben ezen a tényleges függőséget értjük) nehezen összeegyeztethető, mert az alkohol sokszor nem érhető el, és a nomádok csekély erőfeszítéssel is képesek hosszú ideig nem inni (ISTOMIN, 2015, 34–35.).

Mindez jobban megvilágítja azt, amire korábban utaltam, hogy míg az őslakos kisebbségek látszólag rengeteget isznak, sokszor és nagyon részegek, addig valójában éves átlagban kevesebbet isznak, mint az oroszok. A különbség pedig éppen az ivás gyakoriságában van: ritka, de nagyszabású részegeskedéseik alatt kevesebb ital fogy, mint az oroszok sokkal kontrolláltabb, ám rendszeresebb ivási gyakorlatában (MUHACSEV, 2001).

Ahogy a Vaszjugán mellett tapasztaltam, maguk a hantik is tisztában voltak azzal, hogy ez a periodikus alkoholfogyasztási szokásuk – Jellinek szóhasználatában gamma-alkoholizmus – élesen eltér az európai szokásoktól. Nekik is meggyőződésük volt, hogy valójában ők isznak kevesebbet az európai normáknál: „Szerintem a magyarok többet isznak nálunk: azok rendszeresen isznak keveset, én viszont ritkán iszom, de akkor sokat.” (saját gyűjtés, 1999)

Érdemes előre leszögezni azt is, hogy éppen ez az ivási habitus az, amely a vodka elleni tudatos védekezés alapja tud lenni.¹⁰

4. „Ezt a tulajdonságukat szokták kizsákmányolni a kereskedők, kik nem csak az oroszokból, hanem a velük rokon zürjénéből sőt néha saját népükből kerülnek ki. A kereskedő megvendégeli őket egy-két pohárkával, ezután hogy többet kapjanak, készek áruikat potomárért vagy puszta pálinkáért átengedni.”

Mint láttuk, Pápai Károly nem klimatikus, hanem külső okokra vezette vissza a hantik túlzott alkoholfogyasztását. Egyértelműen a kupeceket, a szibériai kereskedőket tartotta felelősnek ezért, és ezzel kapcsolódott ahhoz a 17. század óta szélesen elterjedt dis-

¹⁰ Erről ld. később.

kurzushoz, amely szerint az őslakos népek elszegényedése, és a vodka rabjává válás a monopól helyzetükkel visszaélő, az alkoholt érdekérvényesítő eszközként használó kereskedők működésére vezethető vissza.

Hasonlóan vélekedett erről Jankó János is: „Az oroszosításnak itt a кыпец a zászlóvivője, mint mindenütt Ázsiában” (JANKÓ, 2000, 171.). Ebben a témában egyedülállóan pontosnak kell tekintenünk az ő remek munkáját, az *Egy osztják háztartás kiadásai és bevételeit* (JANKÓ, 1904). Ebben Jankó részletesen bemutatta egy szalimi hanti férfi életkörülményeit, családi állapotát és vagyoni helyzetét: sorra vette ingó és ingatlan vagyonát, annak értékét kifejezte rubelban, sőt felsorolta a gazdálkodáshoz fűződő használati- és tulajdonjogait is. Végül kiadásait és bevételeit tekintette át. Halászati és vadászati bevételeit összegezve arra jutott, hogy „a vodcsina¹¹ Ivánnak kerekszámban 150 rubelt jövedelmez. Ebbe az összegbe nincs beleszámítva a maga és családjának élelmezésére szükséges halmennyiség, a jávor- és rénszarvas húsa, a mi az övé marad” (JANKÓ, 1904, 65.). Költségeit és a befizetendő adót összegezve, amely őt terhelte, „összesen 60 rubel kiadás évenként” (JANKÓ, 1904, 66.). Tehát Ivánnak elvileg évente 90 rubel haszna volt, amit a gyakorlatban azért nem látott, mert részletekben fizette felesége után a menyasszonyváltságot, törlesztette adósságát két kupec felé, akik a kölcsönök kialkudásánál jelentős uzsorakamattal toldották meg eleve busás hasznukat. Ráadásul Iván egy orosz paraszttól marhát és lovakat is vásárolt, melyeket – készpénze nem lévén – prémekben, dupla felárral fizetett ki. Innentől pedig nézzük Jankó leírását:

„Mikor aztán a Szalym privilegizált kereskedője megtudta, hogy Iván másnak is adott el bőrt, nemcsak neki s meg azt, hogy félárban számította, a szegény Iván többi bőreit egyáltalában nem akarta megvenni s csak hosszas könyörgés és pálinkázás után fogadta el azokat – félárban. A pálinkát természetesen a kereskedő adta, de Ivánnak kellett fizetnie, még pedig készpénzben, úgy hogy minden 4 kopekes adagért egy 10 kopekes mókusbőrt dobott a kulák kupecz csolnakjába. Szegény Ivánnak tehát szintén megvannak a maga uzsorásai és apró nyomorúságai. S a 90 R. tiszta nyereségből a jó Iván nem tud egy kopeket sem felmutatni!” (JANKÓ, 1904, 66.)

Jankó hanti adatközlője tehát az orosz parasztlak és kereskedők kényének-kedvének kitéve szegényedett el, miközben ebben aktív szerepe volt a vodkának is. Jankó le is vonta a maga konklúzióját:

„Íme, ilyen egy osztják háztartás állapota. Az alap teljesen egészséges, de minden reális számítást tönkretesz az orosz kereskedő és muzsik. A hol csak a kereskedő jut az osztjához, ott az osztják még csak megél, de a hol az orosz paraszttal jut az osztják szomszédságba, ott vége van, anyagilag tönkremegy, szervezetét elpusztítja a pálinka, mely az orosz paraszt leghatalmasabb fegyvere. Elzúllik teljesen.” (JANKÓ, 1904, 66–67.)

---

¹¹ Valójában votcsina (вотчина) = 'családi birtok'.

A kereskedőkkel történő találkozás legfontosabb alkalmai a vásárok és az adófizetési napok voltak, ahol a kereskedők a hantikkal és a manysikkal elkótyaveteltették áruikat, áron alul vásárolva meg azt, majd a vodkát áron felül megvetetve velük. Ezt felismerve Jankó a városba való betérést, a kereskedőkkel való találkozást a lezúllás és az elszegényedés kikerülhetetlen alkalmának tartotta: „PéterPál napjára különben egész háza népe bement Demjanszkoéba, s mert ez valóságos ünnep náluk, mikor a városba mennek – ami évenként mindössze 3-4-szer történik meg – igyekeznek a Demjanszkoében való tartózkodást megnyújtani 3-4 hétre, ez idő alatt persze isznak, elisszák mindenüket s aztán üres zsebbel jönnek haza dolgozni.” (JANKÓ, 2000, 123.)

Meglepő módon a jelenséggel közlelő szembeesülve, Pápay József ugyan hasonló értelmű leírást adott a városba menetelről, az ivászat és a kereskedelem kapcsolatáról, ennek kimenetelét azonban teljesen másként, a kupeczekre nézve sokkal kedvezőbben értelmezte, bár magyarázatot nem adott rá:

„Az obdorszki kereskedő háza ezidőtájt valóságos kis korcsmává változik át. A tundra félvad gyermekei ott ülnek a szobapadlón, esznek-isznak, majd megittasodván, elkezdik énekelni végnélküli vad énekeiket és kiabálnak torkuk szakadtából. A megvendéglés után kezdődik a kereskedelem. De gyakran megtörténik, hogy el sem kezdik, sőt a szamojédok házról-házra járnak, esznek-isznak és végül semmit sem adnak el. Azelőtt gyakran megtörtént, de ma már ritkaságszámba megy, hogy a részeg szamojéd odaadja a sok drága prémet jóformán ingyért.” (PÁPAY, 1906, 178.)

A kortárs kutatókhoz hasonlóan (LEETE, 2019, 246–248.) a magyar kutatók hozzáállása is meglehetősen ambivalens, vagy akár őszintétlen volt. Alapvetően elítélték az alkohol kupeczek és csinovnyikok általi terjesztését, ugyanakkor rendszeresen használták a vodkát utazásuk, gyűjtésük előmozdítására. Jankó, Pápay és Munkácsi is bátran nyúlt az alkoholhoz, és ez nem volt idegen Pápai Károlytól sem.

A vodka volt az, ami megeremtetten a bizalom légkörét, amelyben kutatásukat végezni tudták. Erre a körülményre szinte mindegyikük kitért. Munkácsi végtelenül őszintén beszélt erről, amikor leírta Pápaival közös gyűjtési gyakorlatukat: „Pápai társam pedig egy nagy bádog-butykossal s egy kis pohárkával jár körül s hajtja jó indulatra irányunkban a szíveket.” (MUNKÁCSI, 1889, 225.), vagy amikor erről elvi szinten nyilatkozott: „ajándékok s különösen néhány pohár pálinka mindig megteszik a magok hatását” (MUNKÁCSI, 1889, 230–231.). Pápai a bizalom szerepéről és működéséről hosszabban értekezett: „Maga a nép embere a legjobb vezető, tanító a saját dolgaiban. Csak egy-egy értelmesebb vogul vagy osztyák bizalmát megnyerve, sikerült jobban behatolni a nép életébe. A bizalom felkeltésére szolgál, ha tájékozottságot árulunk el dolgaikban és nagyfokú, őszinte érdeklődést. De mind e mellett, vagy akár ezek nélkül elmaradhatatlan bizalomgerjesztő: a pálinka.” (PÁPAI, 1890, 126.) Pápay József terepmunkájának volt fordulópontja, emblematikus pillanata – amikor részt vehetett egy kardtánc rítuson (PÁPAY, 1906, 92–96.) – amely megítélésem szerint megváltoztatta a viszonyát a hantikhoz, mint ahogy a hantik viszonyulását is őhozá. Abban, hogy ez megtörténhetett, a vodkának is szerepe volt: „elővettem a pálinkás poharat is és ily módon igyekeztem a jóindulatukat felém fordítani. Ez meglehetősen sikerült is, mert az öreg anyóka, akit a többiek különös tisztelettel illet-

tek, ki nem is a többi nő között, hanem a főhelyen ült, azzal nyugtatott meg, hogy nem-sokára visszajönnek és aztán elkezdődik a táncz, ezt már én is láthatom.” (PÁPAY, 1906, 93.) Jankó is használta a vodkát a szimpátia elnyerésére, vagy akár a beszélgetőtársak megnyugtatására is: „Az öreg akkor drukkolni kezdett, hogy nem lesz-e baj, hogy ő ezt így elmondta. Megnyugtattam vodkival és dohánnyal” (JANKÓ, 2000, 195.). Ugyanígy Pápay is a vodkához fordult nemcsak a bizalom megteremtésének, hanem helyreállításának céljával is: „A vásár még el sem kezdődött, amidőn a vulpasli sámán Erech-iki meglátogatott. Amint a szobámba lépett, az ikon (szentkép) előtt háromszor fejet hajtott és aztán aggódó arccal fordult felém: »A népem fél, úgymond, úgy beszélnek, hogy te nagy bíró vagy, csak titkolózol.« Alig tudtam megnyugtatni, végre néhány pohár pálinkával eloszlattam aggodalmát.” (PÁPAY, 1906, 179.)

Az alkohol leggyakrabban talán munkabéreként jelent meg. Munkácsi Bernát csak utalásszerűen írta, hogy „egy pohár »szíverősítő« után kezdődött a leczke” (MUNKÁCSI, 1889, 223.), míg Pápai Károly a vodka és a munka véletlenszerűen sikeres kapcsolatáról beszélt: „Néhány pohárka annyira fellelkesített egy öreg asszonyt, hogy néhány érdekes vogul táncot járt el előttünk, amire különben rábírható nem volt.” (PÁPAI, 1932, 76.) Pápay József is alkohollal serkentette munkára adatközlőit: „Előkerült az éléstárunk is és egy-néhány üveg. Mihály Andrejevics a kis rumkával (így nevezik a pálinkás poharat), sorba kínálta a házinépet, még a gyermekeknek is juttatott belőle. De meg is ígérték ám, hogy minden kérdésemre megfelelnek. A mint az éhségünket csillapítottuk, azonnal munkához fogtam.” (PÁPAY, 1906, 86.) Másutt előzetesen megegyeztek a munkabérről, ahogy az kiolvasható Pápay Grigorijjal közösen végzett munkájának leírásából. Eszerint amíg adatközlője vele dolgozik, nem ihat, az elvégzett munkáért kapott bér egy része azonban vodkában lesz kiadva:

„Kirikori (Grigorij) másnap este ugyancsak pityókosan állított be hozzám. A foglalót elitták a zürjénnél. Elbúcsúzott a falubeliéitől. Fogadkozott erősen, hogy a városban feléje sem néz a »kabaknak« (a korcsmának). [...] Szerzett egy kis lélekvesztőt, abban elhelyezte minden cókókját és azt a nagy üveg (15–20 l.) pálinkát, amelylyel az övét fogja megörvendeztetni.” (PÁPAY, 1906, 180.)

Jankó tudatosan élt a vodka, mint célprémium intézményével, amikor szorult helyzetbe került:

„két oldalt a vízben egy-egy hatalmas fatörzs s ezek összefonódott koronája közt akadtunk fel; hasztalan minden erőlködés, egy teljes órát hiába küzködnek, leeresztik a horgonyt, hogy a lodkát¹² ahhoz húzzák; ki kell úszni a patra s kötéllal a lodkát elvinni; nem tudnak úszni Hát ha vodki lesz! Erre 4 ember egyszerre a vízbe ugrott s kiúszott a partra s a csolnak 5 percz múlva szabad volt.” (JANKÓ, 2000, 209.)

---

¹² csónak

Másutt a vodka munkabér szerepére direkt módon utal is, amikor azt mondja, hogy legcélravezetőbb módszerei a „bankett és a vállatás” (JANKÓ, 2000, 214.). Nyilván kimondva-kimondatlanul mind egyetértettek Castren megfogalmazásával, aki szerint a vodka valóságos „szibériai talizmán”, amivel mindent el lehet érni (idézi LEETE, 2019, 247.).

Nem kialakultot bérként, de jutalomként is gyakran szerepelt a vodka Jankónál: „Osztyákjaim kaptak egy üveg pálinkát, mire a pászibo¹³ nem maradt el s boldogan raktak tüzet egy százados cédrus alatt” (JANKÓ, 2000, 197.). Egy másik esetben részletesen leírta, hogy miért jutalmazta meg annyira hanti evezőjét:

„S itt tűnt ki a különbség az orosz és az osztyák közt; 3 vontatóm közt volt két orosz és egy osztyák, s míg az oroszok azon tanakodtak, hogy lehetne [a vízbe esett] evezőt kihúzni, az osztyák Narügün gondolkodás nélkül ruhástól a vízbe ugrott, beúszott a folyóba, és kihozta az evezőt. [...] Amikor Narügün a hajóra hozta az evezőt, jó pohár pálinkát adtam neki jutalmul, s megdicsértem.” (JANKÓ, 2000, 121.)

De ha jutalmazni lehet a vodkával, akkor nyilván lehet büntetni is: Jankó bizonyos esetekben a vodkaadag megvonásával szankcionálta a szerinte helytelenül viselkedő helyeket: „Tajlakov alaposan be volt rúgva, s itta kegyetlenül a vizet, egyszer hozzám jön és sírva kért még egy kis vodkát, mert a víz megárt; vállon ragadtam, jól megráztam, lemarháztam s akkor úgy elkeseredett, hogy egy kanta vizet hajtott fel.” (JANKÓ, 2000, 121.) Ugyanezt az evezőjét, a gyemjankai útjára mellé szegődő Tajlakovot részegségéért a büntetés mellett még tudatosan nevetségessé is tette: „oda rendeltem ki büntetésből Tajlakovot is és kolossalis kaczagással kísérte mindenki mámoros fejjel való bukdácsolását”. (JANKÓ, 2000, 121.) Arra is találunk példát, hogy Jankó egyszerűen csak távol kívánta tartani az italtól a kísérőjét: „Persze egy óra múlva valamennyi emberem be volt rúgva s Nikifort is csak úgy mentettem meg ettől, hogy az előszobában leültettem.” (JANKÓ, 2000, 145.)

Azt is érdemes megemlíteni, hogy amellet, hogy hasznot húztak a kutatók a vodka használatából, gyakran érezték saját munkájukon is annak káros hatását. Egy adatközlője használhatatlanságát ecsetelve Pápay József megjegyezte, hogy „ehhez járult még az is, hogy a szeszes italok túlságos élvezése tönkretette az emlékező tehetségét is” (PÁPAY, 1905, 373.). Egy Jankó által idézett jelentből is az derül ki, hogy bizonyos esetekben az alkohol fogyasztása összeegyeztethetetlen volt a néprajzos munkájával:

„hanem találtam ott 3 vén asszonyt és 2 öregembert oly disznó részeg állapotban, hogy dülöngélve jöttek eléem, s közben néhányszor felborultak a sárban. Az öreg ember még valamelyest eszénél volt úgy, hogy engem csinovnyiknak nézvén letérdelt előttem és homlokával a földet érintette; ez a társaság annyira undorított, hogy csak futólag megnéztem otthonukat s azzal mentünk tovább.” (JANKÓ, 2000, 175.)

¹³ Valójában szpászibo (спасибо): ’köszönöm’

Fontos megemlíteni azt is, hogy bár a vodkát gyakran használták a bizalom kialakítására, a helyiek megnyerésére, ezek az alkalmak azonban nem közös ivászatok voltak, a szónak abban az értelmében, hogy egyenlő, vagy egyenlőségre törő felek fogyasztanak közösen alkoholt. A modern antropológiai terepmunka elengedhetetlennek látszó eleme az, amit Magnus Fiskesjo „résztvevő részegeskedésnek” nevez,¹⁴ azonban az itt elemzett 19. századi utazók a hierarchiát fel nem adva, a résztvevő megfigyeléshez nem hasonlítható terepmunka-módszerek alkalmazása közben folyamodtak a vodkához, mint munkabérhez. Ezt leginkább azokból a sajnálkozó soraikból lehet kiolvasni, amelyekben arról számolnak be, hogy megosztották másokkal a saját vodkájukat. Jankó János különleges okból volt kénytelen orosz segítőjét rendszeresen megvendégelni: „Nagyobb baj az, hogy 10 napra hoztam vodkát s ma az is elfogyott; persze, hasmenésem folytán többet ittam, s ha én ittam, Nakarjakovot is meg kellett kínálnom, az pedig 2 poháron alul soha nem ivott, de becsületére legyen mondva, többet sem ivott.” (JANKÓ, 2000, 157.) Pápai Károly pedig arról írt levelében, hogy hogyan és miért gondolták újra alkoholkészletük beosztását: „Az itteni május 1-jét akarván ünnepelni, valóságos rohamot intéztek pálinkakészletünk ellen: mert eladni nem voltunk hajlandók, kölcsön kértek, érteken felüli pénzbiztosítékot ajánlva; addig könyörögtek, rimámkodtak, míg egész készletünk el nem fogyott. Akiknek nem jutott, azok még meg is nehezteltek.” (PÁPAI, 1932, 75.) Hogy ezek a megvendégelések semmiféle szimmetriát, közösséget nem alakítottak ki, hanem inkább a csendőrpertu bizalmosságára emlékeztettek, az egyértelműen kiolvasható Jankó megjegyzéséből: „Ha esténként vodkát adtam nekik, levették kalapjukat, tisztességtudóan egészségemre kívánták s kiitták”. (JANKÓ, 2000, 157.)

Azért szükséges felvetni a „résztvevő részegeskedés” kérdését, mert a modern szibériai terepmunka valójában értelmezhetetlen ennek a végig gondolása nélkül. A terepen mozgó kutató ugyanis nemcsak folyamatosan találkozik részeg emberekkel, hanem folyamatosan szembesül azzal, hogy bizonyos helyzetek elképzelhetetlenek Szibériában anélkül, hogy az emberek ne innának vodkát. Ez nyilvánvalóan számtalan problémát vet fel a terepkutatások során, amit Briggs, Golobov és Ventsel az akadémiai tudományosság felől közelített meg. Ez egyrészt azt a kérdést jelentette számukra, hogy vajon az, hogy maguk is együtt isznak a vizsgált közösségekkel – adott esetben ifjúsági kultúrákkal –, nem kockáztatja-e akadémiai hitelességüket? Másrészt az akadémiai tudományosság intézményei mennyire tolerálnák azt, ha kiderülne, hogy a tudomány végzésének egy fontos, elengedhetetlen fázisában, magyarán munkavégzés közben alkoholt fogyasztottak? E a dilemma ellenére mindegyikük úgy döntött, hogy részt kell vennie az ivásban is. Döntésük háttérben három alapvető felismerés állt. Az első az, hogy a vizsgált kultúrákban az ivási, lerészegedési alkalmak mindennek ellenére olyan társadalmi aktusok, amelyek az adott közösséget közösséggé teszik, és amelyekből kimaradva képtelenek lennének kutatást – a munkájukat – végezni. A második felismerésük az volt, hogy bár nyilvánvalóan nem értettek mindennel egyet, ami egy-egy ivászat alatt a szemük előtt zajlott, egyszerűen nem voltak abban a helyzetben, hogy ítélkezzenek, esetleg tegyenek ellene. Az egyetlen lehetőségük az maradt, hogy véleménynyilvánítás nélkül részesei legyenek a helyzetnek, hozzájáruljanak a szituációhoz, azért, hogy meg tudják figyelni

---

¹⁴ Participant Intoxication (FISKESJO, 2010, 111.).

az eseményeket irányító szabályokat. A harmadik pedig az, hogy a csoporton belüli hitelességüket képtelenség lett volna úgy fenntartani, hogy kirekesztik magukat ezekből a helyzetekből (BRIGGS – GOLOBOV – VENTSEL, 2015). Azt gondolom, ezek a gondolatok egyértelműen igazak a szibériai, falusi környezetben végzett vizsgálatokra is.

A fenti dilemmát kitűnően fogalmazza meg közös tanulmányában Natalia Stuchkova és Aimar Ventsel: „Ha a szibériánistákról beszélünk, a többségünk egy évtizede vagy hosszabb ideje végzi terepmunkáját Szibériában, és ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy részt kellett vennünk számos, ivászáttal egybekötött bulin, fogadáson, vagy csak olyan hétköznapi alkalmakon, mint egy születésnap. Összességében több tucat liternyi tisztaszest meg kellett igyunk annak minden következményével együtt, amik a másnapokon jelentkeztek. Ugyanakkor ez a sok liternyi alkohol azt is jelenti, hogy mi tudjuk, hogyan fogyasztanak az emberek alkoholt, és milyen rítusok veszik körül az ivást.” (STUCHKOVA – VENTSEL, 2015, 182.) Szibériában tehát az ivászatokban való részvétel hozzájárul a „bennfentes” státus eléréséhez: ha a kívülálló hajlandó inni, ha részt vesz az ivászáttal egybekötött beszélgetéseken, akkor kiérdemli az „egyszerű ember, akárcsak mi” rangot. Az alkoholfogyasztás a szibériai terepeken tehát a kutató számára csaknem kötelező, aminek a lényege az, hogy az adott közösség elfogadja az idegent azáltal, hogy „közösenséget veszítenek arcukat”, miáltal a kívülálló is bűnrészes lesz, tehát „egy közülünk”. A közös ivás bevonja egy bizalmi körbe a kutatót, ahol az alkohol az egyik legfontosabb bizonyítéka a befogadásnak: ha meghívják egy ivással kapcsolatos eseményre, akár rítusra, az azt jelenti, hogy bizalmi viszonyba kerültél a résztvevőkkel (DUDECK, 2015, 97–99.; NAGY, 2022, 272–276.).

Ez a gondolatmenet a 19. századi kutatóktól távol állt, ők a bizalom más fokát szerették volna elérni, és a hantikkal és manysikkal nem együtt ittak, hanem inkább csak megittatták őket. Ez jól kiolvasható Jankó leírásából, ahol a hantik elvonultak a vodkájukkal, nem pedig a kutatóval együtt fogyasztották el azt: „A pecsenyénél lehívtam két osztjákat s két üveg pálinkát adtam nekik, igyák meg a falubeliek s ha a két üveg üres, hozzák vissza.” (JANKÓ, 2000, 213.)

5. „Az asszonyok csak annyiban engednek¹⁵ férjüknek az ivásban, amennyiben nehezebben juthatnak az italhoz. A részeg asszony túlságosan barátságos lesz, úgy hogy csak ügyel-bajjal menekülhetni ölelései elől.”

A hantik és a manysik között a nők ivászata annak ellenére létezett már a 19. században is, és létezik ma is, hogy alapvetően ellentmond a meghatározó női szerepeknek. Pápai egy másik helyen is azt írta, hogy „az asszonyok sem vetik meg az italt” (PÁPAI, 1932, 75.). Jankó is arról beszélt korábban már említett szövegrészletében, hogy az asszonyok is részt vesznek az ivási alkalmakban, sőt egy reménytelenül részeg társaságról írva abban a nők voltak többségben: „hanem találtam ott 3 vén asszonyt és 2 öregembert oly disznó részeg állapotban, hogy dülöngélve jöttek elémm, s közben néhányszor felborultak a sárban” (JANKÓ, 2000, 175.).

¹⁵ Értsd: csak annyiban maradnak el.

A gyakorlat vitathatatlansága ellenére a társadalmi norma szerint – saját terepmunkám alapján – a nők nem, vagy csak ritkán ihat(ná)nak vodkát, hiszen az elfogadott női szerepek között nincs olyan, amely összeegyeztethető az ivással. Az ivás ugyanis szemben áll a legfontosabb asszonyi feladatokkal: a család ellátásával, a gyermekek nevelésével. Természetesen a férfiak vodkafogyasztása is súlyos gazdasági károkkal jár, de a nők ivászata rövid távon is veszélyezteti a család életben maradását. A nemek közötti munkamegosztás szabályai szerint az étel biztosítása, a vízfordás, a tűzifa beszerzése és a lakóhely fűtése női feladat volt, márpedig ezek nélkül a kemény szibériai télen elképzelhetetlen egy család életben maradása.¹⁶

Feltehetően ennek köszönhető, hogy voltak olyan hanti csoportok, amelyek körében a források szerint a nők gyakorlatilag nem ittak. A Kanin-félszigeten a hanti nők csaknem absztinensek voltak, és míg a hétköznapokban a munka, a gazdaság és a döntések a férfiak vállán nyugodtak, addig az ivászatok idején ezek felett a nők vették át a kontrollt, és tartották működésben a gazdaságot. A nők absztinenciája fontos identifikációs tényező volt számukra, mert más őslakosokat úgy jellemeztek, hogy „ott még a nők is isznak” (DUDECK, 2015, 105).

A nemi szerepek ellentmondásai ellenére általában létezik női alkoholfogyasztási gyakorlat – elfogadott és elítélt is. A ritka kivételes alkalmak, amikor a nők is ihatnak: a halott tiszteletére ürített pohár akár a toron, akár a temetőlátogatáskor; az áldozati szertartáson, illetve a modern ünnepeken megivott ital; esetleg az orvosi céllal fogyasztott, gyógynövényekkel készült ágyas vodka. A társadalom negatív megítélését kiváltó, alkalom nélküli¹⁷ női ivászat ma akár ezekből az alkalmakból is következhet, de ezektől függetlenül is belesodród(hat)nak az asszonyok is az ivászatokba.

Az asszonyok túlzott vodkafogyasztását erősen elítélik, ha az a háztartás normális működését veszélyezteti: a rendetlen, piszkos házért, az elhanyagolt gyerekért és a lompos férjért is általában az asszonyt kárhoztatják. A női részegeskedés ma a Vaszjugán mentén több családnál oda vezetett, hogy gyermekeiket elhanyagolták, nem gondoskodtak róluk, ezért ki kellett emelni őket a családból, gyermekotthonokban elhelyezve őket. Ezek az esetek minden alkalommal az asszony gyengeségeként lettek interpretálva, a férjek szerepe alig lett megemlítve, hiszen a család összetartását is az asszonyok feladatának tekintették.

A nők ivási szokásairól beszélve azért azt mindenképpen el kell ismerni, hogy a számunkra megismerhető kép elsősorban azt mutatja meg, hogy a férfiak hogyan vélekednek a női iszákosságról, hiszen az alkoholfogyasztásról író kutatók általában férfiak. Azt azonban, hogy a nők hogyan vélekednek saját alkoholfogyasztásukról, milyen gondolatok kísérik ezt, hogyan dolgozzák fel az újabb és újabb berúgásokat, esetleg éppen a család szétesését, a gyerekek elvételét, kevésbé tudjuk. A hantiknál ugyanis erőtejesen elválik a férfi és a női kultúra, ami eleve gátolja egy férfi kutató számára a nők életébe való alaposabb betekintést. Még az általam legjobban ismert, erősen akkulturálódott Vaszjugán

---

¹⁶ Hasonló szerepeket figyelt meg Kirill Istomin a tazi nyenyecéknél is, ahol a nomád étellel összeegyeztethetetlenként írja le az asszonyok ivászatát (ISTOMIN, 2015, 37.).

¹⁷ Alkalom alatt az imént felsorolt indokokat értem, bár az is egyértelmű, hogy – ahogy a talán leggyakrabban idézett orosz szólás idézi – „indokot mindig lehet találni” (*повод всегда найдется*).

mellett is vannak olyan dolgok, amelyekről nem, vagy alig hajlandóak nők férfiakkal beszélgetni. Tapasztalataim szerint ilyen az alkoholhoz fűződő viszony is. Hiszem, hogy ennek okai között tetten érhetjük a szégyent is, amit a részegségek következményei, esetleg éppen a gyerekek elvesztése miatt éreznek. De a szégyenre legalább ennyire erős ok lehet az önkontroll gyakori elvesztése: a szabados női viselkedés utólag a nők számára restelkedésre ad okot a megkörnyékezett férfi, de a szemtanúk előtt is, hiszen a társadalom ezt is elfogadhatatlannak tartja. Az alkoholizmus bélyegének és a kurvaság stigmájának az összekapcsolódása – ami megjelenik Pápai itt elemzett szövegében is – sem könnyíti meg, hogy a nők férfiakkal erről könnyedén beszélgessenek. Józanon még azok a nők is kitértek az ilyen beszélgetések elől, akikkel a legközelebbi emberi kapcsolatom volt, és akik más kérdésekről gyakran és szívesen beszélgettek velem.

A férfiak és a nők ivási gyakorlatai között mindezek ellenére is léteznek eltérések. A Vaszjugán mellett azt tapasztaltam, hogy az idős asszonyok sokkal leplezettebben vettek részt az ivászatokban, mint a férfiak, mert szerintük a nők férfiak jelenlétében igazából nem is ihattak volna. Ezért az idős asszonyok eleinte csak nagy szabadkozások közepette fogadták el a kínálást, majd egyre inkább megmámosodva, egyre leplezetlenebbül ittak a többiekkel. Ezt a fiatalabb korosztályoknál már nem tapasztaltam. Stephan Dudeck pedig egyenesen arról ír, hogy a hanti nők a férfiak versengő ivászataiban nem vehetnek részt, azokból kiszorulnak (DUDECK, 2015, 100.). Ugyanő a nők ivási gyakorlatában etnikus mintázatot is lát: egyes területeken úgy tartják, a hanti nőknek ugyanúgy joguk van berügni, mint a férfiaknak, mert keményen dolgoznak, ellenben az orosz nők csak könnyű munkákat végeznek, ezért nem is ihatnak a férfiakkal (DUDECK, 2015, 100.).

Visszatérve a nők ivási gyakorlatáról szóló 19. századi leírásokra, érdemes felidézni Jankó János naplóját is, ahol azt írja, hogy: „Jött sorra maga az öreg, majd a fiai és az asszonyok. A 6 éves kis kölyök nem volna Khanta (osztják) ha 3 dcm. hosszú kés nem lógna az oldalán, s ha a vodkit nem inná úgy, mint az apja.” (JANKÓ, 2001, 82.) Pápay pedig arról beszélt, hogy amikor az ő italát kínálták körbe, „Mihály Andrejevics a kis rumkával (így nevezik a pálinkás poharat), sorba kínálta a házinépet, még a gyermekeknek is juttatott belőle.” (PÁPAY, 1906, 86.) Vagyis e szövegrészek szerint nemcsak a férfiak és az asszonyok, hanem a felnőttek és a gyerekek szintén rendszeresen ittak alkoholt.

Saját tapasztalatom is az, hogy a gyerekek igen korán megismerkednek az alkohollal, hiszen a felnőttek sokszor tréfaból, vagy saját részegségük okán meg-megkínálják őket. Az pedig teljesen hétköznapi látvány, hogy 10 év körüli gyermekek részegen mulatoznak, akár szüleikkel együtt is. Különösen igaz ez a fiúgyermeknél. Ugyan tényleges férfivató rítus nincs a hantiknál, de az alkohol fogyasztásának is van valamiféle férfivató szerepe: a legénnyé válás útjára lépett fiút úgy jellemzik, hogy „már megissza a vodkát is”.¹⁸ (saját gyűjtés, 1999)

¹⁸ A hantik által ismert korábbi bódítószert a gomba volt, amelyet nők is fogyaszthattak, amennyiben vallási specialisták voltak.

6. „A férfiak részszegségükben oly büntetteket követnek néha el, mi náluk józan embernél soha elő nem fordul (pl. nagyobb testi sértés, gyilkosság). Az ily tetteket azután felette enyhén ítélik meg; amint hogy a részszegséget egyáltalában nem ítélik el.”

Érdeemes itt megemlíteni, hogy Pápai Károly észrevétele rendkívüli érzékenységről tanúskodik, hiszen a bűn és az alkohol kapcsolata ebben az értelemben csak körülbelül egy évszázaddal később tematizálódott a néprajzi, antropológiai kutatásokban. A bűn könnyed megítélését az teszi lehetővé, hogy a hantik magukat az elkövetőket is áldozatnak tekintik, így egy részeg bűneset valójában kettős tragédia, amelynek egyformán elszenvedője az áldozat és az elkövető is: az emlékezetükben élő súlyos bűnök, gyilkosságok, gyilkossági kísérletek, verekedések okozója minden esetben a vodka, az alkoholmámor volt, nem pedig az elkövetők.

A részszegséget tehát passzív állapotnak tartják, amelyet elszenvednek, amikor egy külső, náluk erősebb hatalom szállja meg őket (HABECK, 2015, 57.), cselekedeteiket nem maguk irányítják, tehát megítélésük szerint nem is hibáztathatók azokért. Istomin mindezt a fatalizmust az alkoholizmus (és az öngyilkosság) kapcsán egyes etnikumokra jellemző pszichológiai mintázatokra vezeti vissza, úgymint az erős külső kontrolláltság, valamint az „önérdeket szolgáló részrehajlás” (Self-serving attributive bias) alacsony foka, vagyis az, hogy nem vállalják a felelősséget sem a pozitív, sem a negatív események bekövetkezéséért (ISTOMIN, 2016).

Ez az oka annak is, hogy gyakorlatilag nincs megbocsáthatatlan bűn a hantik felfogása szerint. A Vaszjugán mellett sem a testvérgyilkosságok, sem az anyagyilkosságok, sem más gyilkosságok nem vonták maguk után a közösségből való kizárást, kiközösítést. Ezeket a bűnöket természetesen elítélték, elfogadhatatlannak tartották, de mivel az elkövetőket magukat is áldozatoknak vélték, büntetésük letöltése után mégiscsak lehetőségük nyílt a visszailleszkedésre. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem esett csorba társadalmi státusukon, hiszen bűnüket többször is a fejükre olvasták, de a hantik mikroközössége megbocsátóbbnak bizonyult, mint az oroszok társadalma.¹⁹ Jó példa erre az az ismerősöm, aki saját feleségét ölte meg részegen, de börtönbüntetése után visszatért falujába, és ismerősei visszafogadták. Házigazdám, aki mindig ügyelt arra, hogy csak olyannal menjek hosszabb vadászatra, akiben ő megbízik, őt minden probléma nélkül javasolta útitársamnak.²⁰

---

¹⁹ A hantikhoz hasonlóan a nahua indiánok között is enyhítő körülménynek számít a bűnök és kihágások megítélésében az, ha az elkövető alkoholt fogyasztott. Cselekedetét azzal magyarázzák, hogy nem tudta, mit csinál, nem tudta felmérni cselekedete következményeit (SZELJAK, 2001, 24.).

²⁰ Róla ld.: NAGY, 2022, 320–321.

7. „Legmesszehatóbb következményei az iszákosságnak a betegségek, a szervezet elgyöngülése, munkátlanság, a vagyon elfecsérlése az italtra: a nyomor, a pusztulás. A kormány melylyel buzgalma, e bajok ellen küzd, orvoslását keresi, mit sem használ. Rendszabályai részben foganatba sem vehetők, legnagyobb részt pedig, az ellenőrzés nehézségei miatt kijátszatnak.”

Pápai Károly itt arra utal, hogy az orosz állam intézkedéseket próbált meg bevezetni a szibériai népek alkoholfogyasztásának visszaszorítása érdekében. Feltétlenül ki kell emelni ebben Mihail Mihailovics Sziperanszkij, a Szibériát 1819–1821 között irányító reformkormányzó szerepét. Ő felismerte a szibériai őslakosok helyzetének tarthatatlanságát, többek között az alkoholfogyasztás negatív hatásait is, és megoldást keresett rájuk. Egyrészt korlátozta és szigorúan szabályozta az alkohol értékesítését Szibériában. Bevezette az alkohol tartalmú italok forgalmazásának engedélyezési rendszerét, hogy csak bizonyos, szigorúan ellenőrzött helyeken lehessen alkoholt vásárolni. Emellett megemelte az „alkoholadó” mértékét, ezzel próbálva rávenni az embereket arra, hogy kevesebb italt fogyasszanak. Támogatta a felvilágosító és oktatási kampányokat is, ahol hangsúlyozták az egészséges életmód fontosságát és a túlzott alkoholfogyasztás veszélyeit. Olyan közösségi programokat és szociális intézkedéseket vezetett (volna) be, amelyek alternatívát kínáltak a szabadidő eltöltésére. Megpróbált céljaihoz állami eszközöket is felhasználni: megerősítette a vodkakiméréseket ellenőrző rendfenntartó erőket, előírta a jogszabályok betartását, amellyel megpróbálta visszaszorítani az illegális alkoholkereskedelmet és alkoholfogyasztást. Az illegális italkimérések, bögrecsárdák ellen is szigorúan fellépett, komoly büntetést helyezve kilátásba. Ugyan Sziperanszkij csak rövid ideig volt kormányzó, és intézkedései igazából soha nem léptek életbe, mégis volt hatása a szibériai alkoholfogyasztásra, és általában Oroszország későbbi alkoholpolitikájára. Az ő fellépése és a Pápai Károly utazása közötti időben, 1863-ban is hoztak olyan törvényeket, amelyek következtében az alkohol előállítására és kereskedelmére állami monopólium alá került, amely ellenőrizhetőbbé tette az alkoholfogyasztást, és emellett komoly állami bevételt is termelt. Nem sokkal később, 1894-ben III. Sándor cár is – ugyanazon indokok alapján – állami monopóliumot vezetett be a szeszes italok előállítására és kereskedelmére (SMITH – DAVID, 1984; MCKEE, 1997).

Az egyértelműnek látszik, hogy az alkoholt Szibéria vonatkozásában problémaként észlelte az állam is, és megpróbált beavatkozni a negatívnak ítélt folyamatokba (LEETE, 2015, 145–146.). Erre utalt Pápai is, amikor azt írta, hogy „a halászterület eladását a törvény bölcsen tiltja, enélkül bizony már a legtöbb orosz kézre került volna néhány hordó pálinkáért” (PÁPAI, 1889, 574.).

Ezek az intézkedések azonban csak nagyon korlátozottan vezettek sikerre.²¹ Úgy tűnik, hogy a sikertelenség legfontosabb okai a helyi, részben tehetetlen, részben a vodkakereskedelemből hasznot húzó hivatalnokok voltak. Jankó János így írt erről:

²¹ A 20. századi alkoholfogyasztást korlátozó szabályok sikertelenségéről ld.: ZAIGRAEV, 2010; NAGY, 2022, 286–288., 296–297.

„panaszt tenni nem lehet; a csinovník ezen a vidéken sohasem jár. Az a segéd-szolgabíró, a ki engemet kísért a Szalym völgyében, hét év óta tisztviselősködik itt, de a Szalymban egyszer sem volt; ha rajta állott volna, most se ment volna el. Minden kereskedőnek megvan a maga völgye s azt kifoszthatja, pusztíthatja, a hogy neki tetszik; ha ellenük a jámbor osztják panaszszal él, sohasem kap igazat. A tisztviselő a szegény osztjától csak köszönetet kapna, míg a kereskedő busásan megfizeti, ha hallgat s ha szemet huny.” (JANKÓ, 1904, 66.)

Sajátos módon, ismeretlen okból Pápai nem írt arról, hogy az állam nemcsak korlátozni próbálta a részegeskedéseket és annak negatív hatásait. A Szibériát gyarmatosító orosz állam ugyanis tudatosan használta a vodkát hódítási politikájában. A vodkával kínálás, a vodka erőszakos ajándékozása része volt az őslakosok és a hódítók közötti hierarchia megteremtésének és fenntartásának. Az alkohol elfogadása a hatalom, a gyarmatosított státusz elfogadását is jelentette, amit a legtökéletesebben az bizonyít, hogy a vodkát elutasítók ellen gyakran léptek fel erőszakkal (KOESTLER, 2003).

8. „A pálinka egy tényezővé lett e népek életében, melyet kiirtani nem lehet többé, hanem alkalmazkodni kell hozzá. Aki erre nem képes, az elpusztul.”

Ezek az utolsó mondatok eszkatologikus látomásként írták le a szibériai őshonos népek alkohollal összefonódott sorsát. A pusztulás elkerülhetetlen, ebben a folyamatban a helyiek leginkább passzív elszenvedők, akiknek ki kellene alakítani egy olyan alkalmazkodási stratégiát, amely lehetővé teszi a túlélésüket. Még akkor is, ha a leírás hangvételéből kiderül, ő maga nem hitt ennek sikerében.

Azonban már a 19. században is voltak olyan néprajzi leírások, amelyekből kiolvasható, hogy az őslakosoknak, vagy legalábbis egyes csoportjaiknak megvoltak a maguk védekezési stratégiái. Említésre érdemes, hogy egyes egyéneket vagy akár teljes csoportokat, mint a vahi, a kazimi hantik, a tundrai nyenyecsek úgy említettek, mint akik többé-kevésbé mentesek az alkohol negatív hatása alól (LEETE, 2015, 144.).

Ismerünk olyan eseteket is, amikor tudatos őslakos mozgalmak álltak az absztinencia háttérében. 1896-ban a Vah folyó mellett egy hanti specialista, egy „álomlátó asszony” látomásának hatására revitalizációs vallási mozgalom indult meg, amely a korábbi vallási gyakorlatok visszaállítását, rítusaik – köztük például a loáldozat – fokozott gyakorlását tűzte ki célul. Gyakorlati értelemben pedig az oroszos élettől való elfordulást célozta, követői ezért tartózkodtak az orosz kultúrát megtestesítő alkoholtól és dohánytól, sőt az oroszokkal való szexuális kapcsolatot is elvetették. A vahi mozgalomban tehát nem nehéz felfedezni az egyre nagyobb teret kapó, gyarmatosító orosz állammal szembe forduló ellenállási mozgalmat.²²

Kirill Istomin is arról ír, hogy a tazi nyenyecseknek megvoltak a maguk stratégiái az alkoholfogyasztás szabályozására, és ezt az ivást kordában tartó gyakorlatot „a (nem) ivás gyakorlatának” nevezi (ISTOMIN, 2015). Ennek lényege, hogy amennyiben elérhe-

---

²² A forrásokat áttekinti: BALZER, 1999, 84–98. Ld. még: DUNYIN-GORKAVICS, 1904.

tő számukra az alkohol, úgy a szibériai népek alkoholfogyasztása korlátozhatatlannak tűnik. Megfélékezhetetlenül vágnak rá, és gyakorlatilag addig isznak, ameddig elérhető számukra az ital, illetve amíg teljesen be nem rúgnak: „nincs értelme alkoholt inni, ha nem rúgsz be” (DUDECK, 2015, 94.). Felismerve ugyanakkor, hogy a „nem-ivás” elképzelhetetlen számukra, megpróbálják megtanulni, hogy mit jelent „inni tudni”. Vagyis úgy szabályozzák az ivászataikat, hogy az minél kevésbé legyen káros az egyénre, hogy minél jobban ellenőrzés alatt tudják tartani a gazdasági következményeket. Limitálni próbálják az alkoholfogyasztásra fordított idő hosszát és az elérhető vodka mennyiségét egyaránt. Soha nem vesznek későbbi fogyasztásra alkoholt, hanem mindent megisznak olyan gyorsan, ahogy csak lehet. Ezért igyekeznek nem egyedül inni, a kezük ügyében levő vodkamennyiség elfogyasztására minél nagyobb társaságot összehívni, hogy minél hamarabb fogyjon el az ital, hiszen „minél hamarabb iszol meg mindent, annál több idő marad utána másra” (ISTOMIN, 2015, 36.). Másrészt tudatosan olyan módon települnek le a központi falvak körül, hogy az ott beszerezhető vodka minél messzebb legyen tőlük, ne legyen annyira közel, hogy éjszaka, amikor vágnak az alkoholra, könnyen be lehessen utazni érte a faluba. Ez meghatározza a tundra tipikus településszerkezetét is, amikor a központi település körül két koncentrikus körben helyezkednek el az őslakosok szállásai. A központi falu körüli szűk körben azok a szegény nyenyecék laknak, akik rénfogattal járnak, tehát a bejutásuk meglehetősen lassú, a távolabbi körben pedig azok, akik motoros szánnal bírnak, hiszen nekik a szán gyorsasága miatt messzebb kell lenniük ahhoz, hogy a falu ne legyen egy nap alatt elérhető, tekintettel arra, hogy „a falu az alkoholizmussal és a morális degradációval asszociálódik” (DUDECK, 2015). Harmadrészt pedig főlegesen magukkal hurcolt tárgyak segítségével tudatosan csökkentik a motoros szánon rendelkezésükre álló helyet, hogy hazafele minél kevesebb vodkát vihessenek. Ezek a gyakorlatok nyilvánvalóan csak a nomád közösségekben tudtak működni, a faluba beköltözőknél ezek a technikák egyértelműen kudarcra vannak ítélve (ISTOMIN, 2015).

Az alkoholfogyasztás térhasználati modellek kínálta szabályozása a Vaszjugán mentén is fontos volt. Itt a faluhoz képest a tajga „száraz”, alkoholmentes helynek volt tekinthető. Vodkát a faluban gyakorlatilag bármikor be lehetett szerezni, egyetlen feltétele az volt, hogy tudjanak érte valamilyen formában fizetni. A faluban éppen ezért szinte folyamatosan ittak az ott tartózkodó hantik. Ezzel szemben a tajga egyrészt a hagyományoshoz közelebbi megélhetési modellt kínált számunkra, a halászatot és a vadászatot, másodsorban pedig természetes szabályozója volt az alkohol fogyasztásának. A tajgába hátizsákban vagy kéziszánon korlátlan mennyiségben nem lehetett és ma sem lehet vodkát vinni, így a tajga az akart vagy akaratlan „szárazságot”, józanságot és a munkát jelentette számukra, míg a város az alkoholt, az utána való hajsztát, a semmittevést. Fontos hangsúlyozni tehát, hogy az erdő és a falu közötti különbségtétel nem véletlenszerű, hanem szemmel láthatóan tudatos szabályozás eredménye volt. Erdőbe vonulásuk révén gazdasági lehetőségeiket befolyásolták, megpróbálták kivonni magukat problematikus helyzetekből, illetve saját egészségüket akarták vele biztosítani (NAGY, 2022, 308–312.).

Tudatos alkohol-elkerülési technika a Szibériában egyre nagyobb teret hódító neoprotestáns egyházak felé fordulás is. Tyerjohina ezeknek az egyházaknak a szerepéről mondta azt, hogy a megtértek leggyakrabban azt emelik ki új vallásuk legfontosabb

hasznaként, hogy segítségével megszabadultak alkoholizmusuktól (TYERJOHINA, 2011). Terepmunkám során magam is tapasztaltam, hogy ahogyan városi környezetben, úgy a tajgában is az egyik legfontosabb társadalmi szerepe e kisegyházaknak az, hogy híveiket távol tartják az olyan káros szenvedélyektől, mint az alkoholizmus vagy a városokban oly elterjedt drogfogyasztás. A megtérés sok esetben egyértelműen tudatosan végig gondolt döntés. Egy beszélgetőtársnőm fogalmazta meg, hogy azzal a reménnyel lépett be az egyházba, hogy férjét is magával tudja csábítani, aki így absztinenssé válhat, de sajnos ő kevés affinitást érzett magában a vallás ezen új formája iránt. Egy másik hanti asszony a népe sorsát, közte az alkoholizmust is a pogányság büntetéseként értelmezte, ami elől ő talán már hiába veszi fel az igaz hitet, hiszen a pogányságért járó átok generációkon áthat. A megtérés és az ivás közötti közvetlen kapcsolatot lehet kiolvasni abból is, amikor egy fiatal jugáni hanti férfi, akinek asztalán észrevettem egy protestáns egyház hetilapját, azt mondta, hogy neki nagyon tetszik az új vallás, meg minden, ami ezzel jár, de ő még fiatal, még élni, bulizni akar, ezért majd csak akkor fog megtérni, ha már megöregedett.

Vagyis helytelen lenne a szibériai őslakos népeket egyszerűen az alkohol passzív áldozatainak tekinteni, hiszen adott esetben megvannak a maguk technikái ennek szabályozására és irányítására.

Végezetül

Összefoglalóan annyi mondható el, hogy a mértéktelen alkoholfogyasztás vissza-visszatérő téma volt a 19. századi magyar Szibéria-kutatásokban. A vodka elterjedését egyértelműen pusztító jelenségnek tartották, amelynek a helyiek képtelenek ellenállni lelki vagy jellembeli gyengeségük, „gyermekiségük” miatt, és passzívan elszenvedik azt. Mindezt a rosszul adaptált orosz kultúra hatásaként mutatták be, vagyis elvetették az alkoholfogyasztás és a klimatikus viszonyok kapcsolatának lehetőségét. A részegeskedés elterjedéséért elsősorban az orosz kereskedőket és parasztokat hibáztatták, akik busás hasznot termeltek a vodka árusításából, és egyéb módokon is kihasználták – az állami fellépése ellenére – saját anyagi hasznukra az őslakosok itallal szembeni gyengeségét. Ennek ellenre ők maguk is használták a vodkát a bizalom megteremtésének eszközeként, vagy éppen munkabéréként. Leírásaikban tematizálódtak az italozás körüli gender szerepek, vagy éppen a bűn tragédiává való átlényegülése a részegség passzív állapotként való felfogásának hatására.

A 19. századi magyar kutatók egyes állításait megerősítette, másokat viszont megcáfolt az, ha szembesítettük őket a recens antropológiai ismeretekkel. Az is bizonyosan elmondható, hogy míg a 19. században az alkoholfogyasztási szokások nem voltak a szisztematikus kutatás tárgyai, addig a kétezres évektől kezdődően egyre meghatározóbb kutatási témává váltak.

Záró gondolatként érdemes felvetni azt a kérdést, hogy ha a 19. század végi források a szibériai népek tekintetében már néphalált vizionáltak a túlzott alkoholfogyasztás miatt, akkor hogyan lehet az, hogy ma ugyanolyan gyakorisággal vetődik fel az a gondolat, hogy az életük legnagyobb veszedelme az alkohol. Vagyis hogyan lehet az, hogy még mindig nem tűntek el ezek a népek? Erre kétféle módon lehet válaszolni. Egyrészt látni kell,

hogy jelentős részüket az alkohol valóban marginalizálta, lumpenizálta, és bár léteznek, de véglegesen a társadalom szélére sodródtak. Másrészt viszont Pápai szövegéből szükséges újra idéznem azt a gondolatot, amikor az alkohol vitathatatlan jelenlétéről beszél: „alkalmazkodni kell hozzá. Aki erre nem képes, az elpusztul” (PÁPAI, 1889, 577–578.). Ha Pápai gondolatmenetét megfordítjuk, akkor az olvasható ki belőle, hogy aki viszont nem pusztult el, az alkalmazkodott hozzá, mégpedig éppen azokon a módokon, azoknak a sokszor indirekt technikáknak a segítségével, amelyeket tanulmányomban is felidéztem. Semmiképpen nem szeretném a túlzott vodkafogyasztást, mint a szibériai népekre leselkedő veszélyt bagatellizálni, de érdemes arra is gondolni, hogy ezzel a kihívással is sikerülhet megküzdeniük, természetesen a maguk módján.

Irodalom

- BALZER (MANDELSTAMM), Marjorie
1999 *The Tenacity of Ethnicity: A Siberian Saga in Global Perspective*. Princeton, Princeton University Press.
- BRIGGS, Daniel – GOLOBOV, Ivan – VENTSEL, Aimar
2015 Ethnographic research among drinking youth cultures: reflections from observing participants. *Folklore*, 61, 157–176.
https://doi.org/10.7592/FEJF2015.61.youth_culture
- DIÓSZEGI Vilmos
1998 [1962] *Samanizmus*. Budapest, Terebess.
- DUDECK, Stephan
2015 “Do you respect me?” Drinking as a social catalyst in the reindeer herding communities of Europea Russia and Western Siberia. *Folklore*, 61, 89–116.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2015.61.dudeck>
- DUNYIN-GORKAVICS / ДУНИН-ГОРКАВИЧ, А. А.
1904 *Tobol'skij Sever: obshhij obzor strany, ee estestvennyh bogatstv i promyshlennyj dejatel'nosti naselenija*. Sankt-Peterburg, Tipografija V. Kirshbauma.
- FISKESJO, Magnus
2010 Participant Intoxication and Self-Other Dynamics in the Wa context. *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, 11, 2, 111–127.
<https://doi.org/10.1080/14442211003720588>
- GUSFIELD, Joseph
1963 *Symbolic crusade. Status, Politics and the American Temperance Movements*. Urbana, University of Illinois Press.
- HABECK, Joachim Otto
2015 Hangover. *Folklore*, 61, 47–64.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2015.61.habeck>
- HAJDÚ Péter – DOMOKOS Péter
1980 *Uráli nyelvrokonnaink*. Budapest, Tankönyvkiadó.

HEATHER, Nick – ROBERTSON, Ian

1989 *Problem Drinking*. Oxford, Oxford University Press.

HÉRODOTOSZ

1998 *A görög-perzsa háború*. (Sapientia humana) Budapest, Osiris Kiadó.

ISTOMIN, Kirill

2015 The sooner you drink it all, the more time you will have thereafter. *Folklore*, 61, 27–46. <https://doi.org/10.7592/FEJF2015.61.istomin>

2016 “Suddenly a binge drinking episode has happened to him”: locus of control, notion of responsibility, alcoholism and suicide in the Taz Region, Yamal-Nenets Autonomouss Okrug. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 10, 2, 33–46. <https://doi.org/10.1515/jef-2016-0009>

JANKÓ János

1904 Egy osztják háztartás kiadásai és bevételei. *Néprajzi Értesítő*, 5, 61–67.

2000 *Utazás OsztyákJöldre*. (Közzéteszi IFJ. KODOLÁNYI János.) Budapest, Néprajzi Múzeum.

2001 *Jankó János oroszországi levelei. Úton a szibériai atyafiakhoz*. (Közreadja HÁLA József és IFJ. KODOLÁNYI János.) (Documentatio Ethnographica 16.) Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

KÁDÁR Zoltán (szerk.)

1991 *Válogatások a Hippokratészi gyűjteményből*. Budapest, Gondolat Kiadó.

KEREZSI Ágnes

2009 *Az uráli népek néprajza*. Piliscsaba, PPKE BTK Finnugor Tanszék.

KOESTER, David

2003 Drink, drank, drunk: a social-political grammar of Russian drinking practices in a colonial context. *Anthropology of East-Europe Review*, 2, 21, 41–46.

LAWRENCE-MATHERS, Anne

2020 *Medieval Meteorology: Forecasting the Weather from Aristotle to the Almanac*. Cambridge, Cambridge University Press.

LEETE, Art (ЛЕЕТЕ, Арт)

2005 Accounts of Cannibalism, Human Sacrifice, Alcohol-Addiction and Filthiness among Northern Peoples. *Acta Ethnographica Hungarica*, 50, 1–3, 241–258. <https://doi.org/10.1556/AEthn.50.2005.1-3.15>

2015 The historical-ethnographical image of the drinking peoples of the north. *Folklore*, 61, 135–156. <https://doi.org/10.7592/FEJF2015.61.leete>

2019 Polevoj opyt i al'kogol v Zapadnoj Sibiri i na Russkom Severe po etnograficheskim istochnikam s 18 do nachala 20 veka. In: POPOVA, E. V. (red.): *Napitki v kul'ture narodov Uralo-Povolzh'ja*. 239–250. Izhevsk, UdmFIC UrO RAN.

LEETE, Art – VENTSSEL, Aimar

2015 Introducton: drinking and fun in the Artic. *Folklore*, 61, 7–10.

McKEE, William Arthur

1997 *Taming the Green Serpent: Alcoholism, Autocracy, and Russian Society, 1881–1914*. Berkeley, University of California.

MIKESHIN, Igor

- 2016 “I’m not like most of you here, I’m just an alcoholic”: a Russian Baptist Theory of Addiction. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 10, 2, 19–32.
<https://doi.org/10.1515/jef-2016-0008>

MIKESY Gábor

- 1996 Az obi-ugorok története, In: NANOVFSZKY György (szerk.): *A finnugorok világa*. 5–29. Budapest – Moszkva, Teleki László Alapítvány.

MONTESQUIEU

- 2000 *A törvények szelleméről*. (Fordította CsÉCSY Imre és SEBESTYÉN Pál.) (Sapientia humana) Budapest, Osiris – Attraktor.

МУХАЧЕВ / МУХАЧЕВ, АНАТОЛИЙ

- 2001 *Puteshestvie v mir olenevodov*. Novosibirsk, Nauka.

MUNKÁCSI Bernát

- 1889 Nyelvészeti tanulmányútam a vogulok földén. Első közlemény. *Budapesti Szemle*, 155, 206–237.

NAGY Zoltán

- 2022 *Egy folyó több élete. Hantik és oroszok a nyugat-szibériai Vaszjugán mentén*. (Kultúrák keresztútján 27.) Budapest – Pécs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

PÁPAI Károly

- 1889 Éjszak-Szibiriából. *Földrajzi Közlemények*, 17, 561–579.
1932 Levele vogul úttjáról. *Magyar Nyelvőr*, 61, 73–77.

PÁPAY József

- 1905 Nyelvészeti tanulmányútam az éjszaki osztjakok földjén. *Budapesti Szemle*, 123, 355–395.
1906 Az osztjakok földjén. *Földrajzi Közlemények*, 34, 77–96., 172–185.

SMITH, R. E. F – DAVID, Christian

- 1984 *Bread and Salt: A Social and Economic History of Food and Drink in Russia*. Cambridge, Cambridge University Press.

STRUCHKOVA, Natalia – VENTSEL, Aimar

- 2015 Reflections and Thoughts about the Social and Cultural role of Alcohol. *Folklore*, 61, 177–184. <https://doi.org/10.7592/FEJF2015.61.discussion>

SZELJAK György

- 2001 Alkoholfogyasztási minták egy mexikói nahua indián közösségben. *Tabula*, 4, 1, 14–33.

ТУЕРЮНИНА / ТЕРЁХИНА, Александра Николаевна

- 2011 *Evangel’skie cerkvi kak novyj kul’turnyj kontent korennyh malochislennyh narodov Severa*. doklad: IX Kongress etnografov i antropologov Rossii, Petrozavodsk, 4–8 ijulja 2011 g.

ВАНТУИН / Вахгин, Николай

- 1993 *Korennoe naselenie krajnego severa Russkoj Federacii*. Sankt-Peterburg, Izd. Evropejskogo doma.

ZAIGRAEV, Grigory Grigorievich

2010 Alcoholism and Drunkenness in Russia. Ways to Come Out of the Crisis Situation. *Sociological Research*, 49, 6, 3–18.
<https://doi.org/10.2753/SOR1061-0154490601>

ZSIRAI Miklós

1994 *Finnugor rokonságunk*. (Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja ZAICZ Gábor.) Budapest, Trezor Kiadó.

ZOLTÁN NAGY

“BUT IT’S MORE THAN JUST A DRINK HERE.” VODKA AND THE NATIVES OF WESTERN SIBERIA IN LATE NINETEENTH CENTURY HUNGARIAN SOURCES

The study interprets a paragraph of Károly Pápai’s work, comments on and frames its thesis, while comparing it with the works of other 19th century Hungarian scholars and contrasting it with the literature on Siberia of the 21st century. Pápai’s paragraph deals with the issue of alcohol consumption in great detail, in contrast to the research practice of his time. The paper addresses the following issues: how alcohol consumption is linked to the issue of acculturation and the usability of stereotypes about alcoholism in minorities; the role of the local merchantmen (in Russian *kupec*) in the spread of vodka, the practices of fieldworkers using vodka for their own benefit, and the issue of ‘participatory intoxication’; the possible link of alcohol consumption to climatic circumstances; practices of the state in restricting alcohol consumption; indigenous peoples’ vodka drinking practices and the inability to control drinking; gender and age specificities of alcohol consumption; the impact of attitudes towards drunkenness on the concept of crime; and finally, the issue of indigenous agency, i.e., local techniques to reduce and eliminate the harms of alcohol.

Keywords: Siberia, Khanty, alcohol consumption, fieldwork, participant intoxication